

ARBETET SOM LIVSMENING

Text: Lars Fr. H. Svendsen

I 1954, då min far var 14 år gammal, började han som lärling på varvet i Moss. När han var 18 år var han färdig rörmokare, och tio år senare blev han förman. Min far fortsatte att jobba där fram till 2002, då han slutade med pension. Mitt intryck var alltid att han trivdes bra med jobbet på varvet, men han var också alltid ivrig att gå därifrån precis när fabrikspipan visslade vid arbetsdagens slut. Som barn brukade jag varje dag möta honom vid varvsporten innan vi gick hem tillsammans. Han skiljde ganska skarpt mellan arbete och fritid, även om de ibland kunde flyta samman, som i korphandbollen. Några av dem han arbetade tillsammans med var också hans vänner på fritiden, men i allt väsentligt var arbete och fritid skarpt åtskilda sociala sfärer. Frågor om i vilken utsträckning hans jobb var "meningsfullt" eller om det var ett uttryck för hans "sanna jag" verkar inte ha slagit honom.

Den här beskrivningen av min fars yrkeskarriär är på många sätt den diametrala motsatsen till dagens beskrivningar av vad arbete handlar om. Dagens arbetsideologi är att arbetet ska vara meningsfullt och underhållande, att ens kolleger ska vara ens vänner och att arbetet primärt är ett redskap för självförverkligande. Arbetet har blivit avreglerat med avseende på tid och plats, och vi byter jobb i ett ständigt högre tempo. Knappt någon har längre ett jobb hela livet, och radikala karriärbyten blir allt vanligare. Och även om vi lever allt längre, tillbringar vi färre år på jobbet.

Själv har jag den typ av jobb som verkar handla helt och hållet om självförverkligande, där jag i stor utsträckning alltid kan göra precis vad jag önskar. Likväl ställer jag mig ofta frågan: Är mitt jobb egentligen meningsfullt? Är det här det jag borde göra med mitt liv? Med jämna mellanrum funderar jag på att lämna universitetet för att hitta något annat att göra. Skillnaden i inställning mellan min fars generation och min är så stor att det är frestande att säga att vi lever i olika världar.

Å andra sidan tror jag att det också finns betydande likheter mellan min fars och mitt förhållande till arbete. Även om han inte explicit reflekterade så mycket över arbete och identitet var hans jobb på varvet otvivelaktigt en viktig del av hur han förstod sig själv och blev uppfattad av andra. Utan

jobbet skulle han ha varit berövad en viktig källa till livsmening. Det samma gäller mitt jobb som filosof. Och föreställningen om en värld utan arbete skulle antagligen fylla oss båda med desperation.

Några hävdar att "slutet på arbetet" är nära, att en värld utan arbete är vår historiska bestämmelse. Även om jag har liten tilltro till en sådan tes, möjliggör den ett intressant tankeexperiment, eftersom den får fram hur stor roll arbetet faktiskt spelar i våra liv. Föreställ dig en värld utan arbete. Det är en värld som skiljer sig radikalt från den vi faktiskt lever i, och det är allt annat än uppenbart att det skulle vara en bättre värld. I en värld utan arbete skulle vi inte längre ha jobbet som en väsentlig identitetsmarkör. Sociala relationer skulle behöva skapas på en ny grund. Vi skulle förlora mycket av målet med tillvaron.

Arbete kan vara betalt eller obetalt, underhållande eller tråkigt, frigörande eller påminna om slaveri. Generella på-

stående om att arbete är så och så brukar därför vara vilseledande eftersom arbete kan vara så olika saker för olika människor. En norsk filosof, en schweizisk bankdirektör, en indisk renhållningsarbetare och en colombiansk kaffebonde arbetar alla, men skillnaderna mellan deras erfarenheter är antagligen väl så talrika som likheterna. Det finns inte en sanning om arbete utan många, beroende på vem du är, vad du gör, hur du gör det du gör och varför. Å andra sidan är det klart att vi måste ty oss till generaliseringar om vi över huvud taget ska få något grepp om fenomenet.

På den mest grundläggande nivån handlar arbete om att bearbeta den yttre världen för att skaffa fram livsnödvändigheter. Denna enkla modell passar emellertid dåligt i moderna samhällen, där förhållandet mellan arbete och överlevnad är mindre uppenbar än i ett agrarsamhälle. Skillnaden är avsevärd mellan det omedelbara förhållandet människor i agrarsamhället hade till mat och kläder de själva hade producerat och det förhållande en datorprogrammerare har till dessa saker idag. Om datorprogrammeraren bara skulle

Föreställ dig en värld utan arbete. Det är en värld som skiljer sig radikalt från den vi faktiskt lever i, och det är allt annat än uppenbart att det skulle vara en bättre värld.

förbruka de saker han själv producerat skulle han otvivelaktigt både frysa och svälta. Självklart finns det fortfarande en förbindelse mellan produktion och förbrukning för dataprogrammeraren, men den är mer indirekt.

Det finns också en annan sida av arbetet, där det inte handlar om att skaffa fram externa produkter som mat, kläder och husrum – eller en bil eller en platt-TV – utan om interna produkter som nöje och personlig utveckling. Många skulle till och med hävda att det bara är genom arbete du kan bli den du är, d.v.s. förverkliga din mänskliga potential. Du skapar inte bara något utanför dig själv i arbetet, utan också en väsentlig del av din identitet. Du lär dig mycket om dig själv i en aktivitet som omfattar så många timmar av ditt liv under så många år, om dina förmågor, dina relationer till andra, din plats i samhället. Arbetet har varit en av de centrala axlar individerna har organiserat hela sin livsplan runt. Du slipper inte undan arbetet när det gäller frågan om vad du ska göra med ditt liv. Eller vad du har gjort av det.

När du läser en nekrolog, utgör den avlidnes arbete vanligtvis en stor del av beskrivningen av det levda livet. När vi möter någon för första gången, frågar vi ofta vad de *gör*, och med det menas vanligtvis vad de arbetar med, som om det skulle ge oss omedelbar tillgång till vad slags person det rör sig om. Om du möter någon i ett sällskap, och hör att vederbörande är musiker, psykolog, kassörska, brandman eller hedgefondförvaltare, kommer din uppfattning om vederbörande nödvändigtvis präglas av hans eller hennes yrke. Sådana slutledningar är ofta vilseledande, men helt grundlösa är de inte. Det du gör dag efter dag kommer nödvändigtvis prägla dig som person och påverka ditt förhållande till resten av världen och till dig själv. Ingen kan rätt och slätt lämna sitt arbetande jag på jobbet och inte i viss utsträckning ta det med sig till andra delar av livet.

En vän till mig, **Olav**, jobbade på posten under studietiden. Hans arbete bestod i att vränga postsäckar ut och in för att se om det satt fast bredvid i säcken. En dag medan han höll på att vränga postsäckar blev han slagen av det meningslösa i människans existens, och han började gråta som ett litet barn – även om han, som en god protestant, fortsatte att jobba medan tårarna rann. Problemet var att han inte såg någon väg ut ur det han höll på med. Det var alltid en ny postsäck på väg in. Situationen var utan framdrift; bara den eviga återkomsten av det samma.

Olavs arbetssituation var i några avseenden lik den **Sisyfos** upplevde. I *Myten om Sisyfos* (1942) hävdar **Albert Camus** att gudarna var kloka nog att förstå att en evighet av meningslöst arbete var det mest fruktansvärda av alla straff. De dömde därför Sisyfos till att rulla en sten upp till toppen

av ett berg, en sten som därefter rullade ner igen av sig själv. Men Camus avslutar essän med att säga: "Man måste tänka sig Sisyfos lycklig." Måste man? Det har jag svårt att se.

Immanuel Kant hävdar att människan är det enda djuret som har ett existentiellt behov av att arbeta. Utan arbete skulle vi bli dödligt uttråkade eftersom arbetet ger livet *innehåll*. Han menar att underhållning inte i längden kan fylla detta behov, och att en person som bara fyller livet med underhållning skulle känna sig allt mer "livlös". Kant verkar här förbise en avgörande punkt: Inte allt arbete är meningsfullt. Mycket arbete är gränslöst tråkigt.

I *The Simpsons* försöker **Homer** fördriva arbetstiden på kärnkraftverket genom att göra så lite som möjligt. Homer Simpsons perfekta arbetsdag innehåller överhuvudtaget inte arbete. Men hur många av oss skulle stå ut med att göra så

gott som ingenting dag ut och dag in, år efter år? Jag skulle antagligen ha blivit galen. Men tristess plågar oss inte bara de dagar vi inte har något att göra. Vi måste också ta den tristess som ligger i tunga arbetsbördor med i beräkningen. Som **Fernando Pessoa** skriver: "Den febrila aktivitetens leda är den allra värsta." Tristess är inte en fråga om att ha för lite eller för mycket att göra, men om i vilken utsträckning vi överhuvudtaget klarar att finna *mening* i det vi gör. När vi inte klarar att finna en sådan mening, blir tiden en

Jag skulle snarare påstå att den som tror att livet inte består av annat än arbete är drabbad av en hemsk förbannelse.

fruktansvärd börda.

Det existentiella behovet Kant försöker greppa, är därför inte ett behov av arbete i sig självt, utan av mening. Arbete kan vara meningsfullt, men det kan också vara det motsatta. Vi kan till och med säga att bara det som kan vara meningsfullt kan vara verkligt meningslöst. Behovet av mening är ett grundläggande mänskligt behov, och arbete är en av de viktigaste källorna till mening. Arbete utan mening kan däremot vara ett slags tortyr.

Självklart är det ofta så att vi inte ser poängen med det vi gör, med allt det vi använder lejonparten av vår tid på. Vi lider när arbetet inte ger någon särskild mening. Andra gånger framstår arbetet som omåttligt meningsfullt, så meningsfullt att nästan allt annat i livet bleknar i jämförelse och vi ofta glömmer att arbetet bara är en av flera källor till mening. Upplevelsen av arbete omfattar allt från djup personlig tillfredsställelse till total tristess.

Dagens jakt efter ens "sanna jag" på jobbet kan betraktas som en romantisk och individualistisk transformation av den protestantiska arbetsmoralen. Du tjänar inte längre Gud, utan dig själv, och din främsta förpliktelse är att förverkliga dig själv. Arbetet faller in under kategorin självförverkligande, och blir i stor utsträckning ett livsstilsval.

Vi är extremt upptagna av att finna "riktiga" jobb. Tanken är att ett jobb kan vara rätt eller fel för dig beroende på vad för slags person du är. Denna tanke blev visserligen uttryckt också av **Platon** och **Aristoteles**, men de uppfattade saken annorlunda eftersom de skrev ungefär två tusen år före den moderna individualismens framväxt. De tog inte utgångspunkten i den unika individen, utan snarare i vilken klass eller typ olika människor hörde hemma i. Där **Adam Smith** skulle betrakta arbetsdelning som en orsak till olikhet mellan människor, betraktade Platon och Aristoteles den som en följd av redan givna olikheter.

Individualismens framväxt ger den enskilde ett nytt ansvar för sig själv och för att bli sig själv. Varje individ har sin egen sanna kallelse, som består i att bli den man är menad att vara som en presumtivt helt unik individ. Vi är romanti-

Vi har i stor utsträckning
orealistiska förväntningar
på vad ett jobb kan vara,
liksom vi också har till det
mesta andra i livet.

ker, och därför tror vi att det avgörande inte är att avtäckas ett redan givet jag, utan att skapa det. Det autentiska jaget blir det självskapade, och arbetet blir ett avgörande redskap i denna skapelse av jaget.

Det här är en romantisk transformation av kallelsetanken. Romantikerns problem är emellertid att han aldrig blir tillfreds, åtminstone inte för särskilt lång tid, eftersom den ändliga – eller snarare oändliga – personliga meningen aldrig låter sig realiseras fullt ut. Som romantikern **Friedrich Schlegel** påpekade: Den som begär det oändliga, vet inte vad han begär. Så du letar vidare, i ett nytt sällskap, en ny bransch eller ett steg högre upp i hierarkin tills du har nått din nivå av inkompetens, som "the Peter Principle" säger, medan du ständigt tror att det nya jobbet kommer ge dig större tillfredsställelse.

Nedbrytningen av skillnaden mellan jobb och hobby, arbete och fritid, kan göra jobbet till den centrala axeln i livet roterar kring. Arbetet blir till ett andra hem eller till och med platsen där du känner dig mest hemma. Jobbet kan se ut att kunna förse dig med det mesta av den livsmening du behöver. Om du tror att du har funnit ett sådant jobb – eller att ett sådant jobb överhuvudtaget finns – är du antagligen i färd med att förlora åtskilligt viktiga saker ur sikte. Det är alltid

en fara när en meningskälla börjar överskugga alla övriga. Vi bör inte tro **Thomas Carlyle**: "Blessed is he who has found his work; let him ask no other blessedness. He has a work, a life-purpose; he has found it, and will follow it!" Jag skulle snarare påstå att den som tror att livet inte består av annat än arbete är drabbad av en hemsk förbannelse.

I undersökningar av människors välfärd brukar inte sådant som högre lön göra särskilt starkt utslag. Det verkar som att arbetets interna produkter är viktigare än de externa, och dessa interna produkter kan vara starkt beroendeframkallande när arbetet framstår som mer tillfredsställande än allt annat i livet. Även i dagens "flexibla" arbetsliv kan arbetet framstå som stabilare och pålitligare än mycket annat i livet. Sannolikheten för att du skiljer dig från din partner är större än sannolikheten för att du får sparken från jobbet. Jobbet kan vara mindre krävande än din partner. Det menade åtminstone **Samuel Pepys**, som skriver i sin dagbok: "Up, and at the office all morning; and so to it again after dinner and there busy late, choosing to employ myself rather than go home to trouble with my wife." Pepys var en notorisk arbetsnarkoman.

Människolivet är rikt, rörligt och mångfacetterat, och även om du skulle tro att du har funnit det perfekta jobbet, jobbet du blev skapad för att utföra, kommer det inte att täcka hela ditt register. Trivialt, men sant: Ett jobb är inte ett liv. Problemet är att jobbet enskilda gånger kan framstå som så omätligt tillfredsställande.

De flesta är förmodligen i en annan situation, där jobbet just *inte* är fullt tillfredsställande, och det kan i sig självt göra dem olyckliga. Som **Morrissey** i The Smiths formulerade det: "I was looking for a job, and then I found a job / And heaven knows I'm miserable now"

Vi har i stor utsträckning orealistiska förväntningar på vad ett jobb kan vara, liksom vi också har till det mesta andra i livet. Vi söker inte längre frälsningen, men den kompletta lyckan. Lyckan är inte längre bara något vi alla har rätt att söka, utan något vi alla har rätt till som sådan. Den som inte förverkligar den fullkomliga lyckan är i grund och botten en förlorare – och då är vi alla förlorare.

Allt kommer att göra dig besviken om du sätter förväntningarna för högt. Besvikelsen förutsätter förväntningen, och om du förväntar dig att arbetet ska ge dig den kompletta livsmeningen, kommer du att bli besviken. Det samma gäller självfallet kärlek, vänskap, konst och allt annat. Ingenting kan ensamt ge dig den kompletta livsmeningen.

Mitt intryck är att vi idag förväntar oss för mycket av arbetet, mer specifikt att det skulle kunna ge oss stora delar av den mening vi behöver i våra liv. Dessa förväntningar kommer antagligen inte bli uppfyllda, och vi blir nomader i arbetslivet där vi går från ett jobb till det andra utan att finna det vi letar efter. Och om dina förväntningar skulle bli uppfyllda, är du antagligen i ännu större svårigheter eftersom du då av allt att döma förbiser allt det i livet som sist och slutligen är så mycket viktigare än jobbet. Jag tror i grund och botten att min far har haft en bättre förståelse – om än implicit – av den här problematiken än vad jag själv hittills har haft i mitt yrkesliv.

Lars Fr. H. Svendsen är professor i filosofi vid Universitetet i Bergen (Översättning från norska av H. S.)